

1.1. Фан ҳақида.

Инсон санъат билан жуда қадим замонлардан шуғуллана бошланиб, санъат унинг меҳнат жараёнининг ажралмас қисми бўлган. Одамлар ибтидоий жамоа тузуми давридаёқ санъатнинг моҳиятини тушунишган, унга ижтимоий онг шаклларида бири деб, ўз тасвирларида ҳаётда муҳим, зарур деб билган нарсаларини акс эттирган.

Ибтидоий одамлар ҳаётини археологик қазилмалар ёрдамида тасаввур этишимиз мумкинми? Мумкин, албатта, ўша давр одамларининг қўли билан яратилган тасвирларни кўриб, улар ҳаёти тўғрисида тўла тасаввур ҳосил қилаоламиз.

*2 а - расм. Тошдаги
расм. Сармишсой.*

Бу жиҳатдан ўн минг йиллар бурун яшаган, номаълум рассомлар томонидан тошларга ишланган ов манзаралари алоҳида аҳамиятга эга,

Ибтидоий одамнинг қандай ов қилганини, овчиларнинг ўзларини қандай пана қилганликларини, ўша вақтлардаги ёввойи ҳайвонларнинг турларини биз Ўзбекистоннинг Термиз шаҳри яқинидаги Зараутсой дарасида, Сармишсойдаги тошга ўйиб ишланган расмлар ёрдамида тасаввур этишимиз мумкин. (2а-расм).

Бу тасвирлар узок ўтмишдаги рангтасвир санъатнинг аҳволи ҳақидагина эмас, шунингдек овчиларнинг ов усуллари, ҳайвонларнинг қилиқлари ва ҳаказолар ҳақида ҳам ҳикоя қилади.

Инсоннинг меҳнат жараёнида, ов пайтларида идрок этган дастлабки образлари инсон, ёввойи ҳайвонлар образи бўлган эди. Санъат инсон ижтимоий ҳаётининг ажралмас бир қисми ва эҳтиёжига айлангач, у ўз

асарларида жамоа, жамият интилишларини ифодалайдиган бўлди. Санъат ҳаётни билиши, уни алоҳида воситалар ёрдамида акс эттириши ва жамоага муайян таъсир кўрсатиши натижасида ижтимоий онг формаларидан бирига айланди. Унга фақат борликни ўзлаштирувчигина эмас, балки инсонни янги билим ва образли тасаввурлар билан бойитувчи қудратли бир куч деб қаралди.

Тасвирий санъат ўзининг кўп асрлик тарихига эга бўлиб асрлар ошаривожланиб келди. Одамзот пайдо бўлганидан буён ҳаётидаги муҳим воқеаларни ғорлар ва тошларга тасвирлаб қолдирганини кўрамиз. Бу тасвирлар чизиқлар ёрдамида тошга ўйиб, баъзи ҳолларда рангли бўёқлар билан амалга оширилган.

Тасвирий санъат Ўрта Осиёда, жумладан, Ўзбекистонда қадимги ва Ўрта асрлар даврида; Афросиёб, Варахша, Болалик-Тева, Панжикент, Тупроққала каби шаҳар биноларининг деворий безаги кишини ҳайратга солади. Бу даврда шохлар, зодагонларнинг уйлари, сарой ва ибодатхоналар кўп шаклли, ҳаракатга бой асарлар билан безатилган. Юртимиз ҳудудида топилган деворий расмлардан маълумки улар катта аҳамиятга эга бўлганлигидан далолат бермоқдаки, ўзига хос ранглар ва композициясининг миллийлиги томошабинни ҳайратга солади.

Вақтлар ўтиб сарой деворларига рассомлар томонидан муҳим воқеалар тасвири амалга оширилган. Дастгоҳли рангтасвир пайдо бўлгандан кейин, нафис санъат турига айланди ва мусақил санъат тури сифтида матога ишланган ғоявий образга эга бўлган тасвирлар амалга оширабошладилар.

Шунингдек, Россиянинг ўрта минтақасида яшамаган, унинг табиати ҳақида тасаввурга эга бўлмаган ўзбекистонлик киши Россия табиатининг гўзаллигини И.И.Шишкин, И.И.Левитан ва бошқа рассомларнинг асарларидан, одамларнинг аввал қандай яшаганликларини П.Бенков,

Верещагин, Р.Чориев, Ҳамдамий, И.Е.Репин, В.И.Суриков ва бошқа реалист-рассомлар ижодидан бугунги давр ёшлари билиб олишлари мумкин.

2 б - расм. П.Бенков. Деҳқон боб портрети.

Санъатнинг моҳиятини, ижтимоий-тарбиявий ролини тўла-тўқис тушунишда бизга катта ёрдам беради. Дунёни бадиий идрок этишнинг ўзига хос специфик

белгилари бор, лекин у, дунёни илмий билишдан принципиал фарқ қилмайди. Воқеликни билиш ҳис этишдан бошланади. Ҳис этиш борлиқни бадиий идрок этишнинг манбаидир. (2 б - расм).

Ўзингизни реалист манзарачи рассом деб фараз қилинг. Сиз полотнода баҳорнинг уйғонишини тасвирламоқчисиз, дейлик. Сизда хилма-хил ҳислар таъсирида баҳор тушунчаси пайдо бўлади. Бунда гулу-лолаларга бурканган баҳор нафаси, ариқларнинг шарқираб оқиши, ўрмонларнинг шовуллаши, қолдирғочларнинг чириллаши, энди сабза уриб келаётган майсаларнинг ям-яшил ранги ҳам катта аҳамият касб этади.

Манзара чизмоқчи бўлган рассом учун фақат ҳис этишнинг ўзигина кифоя қилмайди, албатта. Табиатдаги муҳим ҳодиса ва деталларни оқилона равишда танлаш лозим, чунки бу ҳодиса ва деталлар уни тўла-тўқис таърифлаб беради.

Рассом ўз асарига маълум бир ғояни сингдиради ва унинг ҳаққонийлигини томошабин билан бирга текшириб кўради. Томошабин унинг ҳис-ҳаяжони ва фикри-ўйини ҳамдамлашади ёки инкор этади, қаҳрамонларини севиб қолади ёки рад этади. Агар рассом тажрибаси, ўй-хаёллари, ҳис-туйғулари томошабин ўй-хаёлларига тўғри келмаса, агар рассом

томошабин ҳис этаётган нарсаларни акс эттирмаса, агар ҳаётнинг томошабин билмаган, лекин билгиси келган жиҳатларини очиб бермаса, бундай асар рассомнинг тор субъектив қарашларинигина акс эттирган бўлади холос. Бинобарин, бундай асар кенг томошабинларга ҳеч қандай фойда келтирмайди.

Биз суратларни шунчаки томоша қилгимиз келгани учун томоша қилмаслигимизни биламиз. Ахир китоб ўқишдан мақсад ўқишни машқ қилиш эмаску. Бирор суратни ёки тасвирий санъат асарини биз доимо ундан бирор янгиликни билиб олиш учун, бирор нарсани ўрганиш учун, ҳаётий гўзалликни ҳис этиш учун, тажрибамизни орттириш учун томоша қиламиз.

Ҳақиқатан ҳам, бадиий кўргазмаларда кўпдан-кўп асарларни томоша қилар эканмиз, ундан биз рассомнинг услубинигина ўрганмай, уларнинг композициявий талқинига, ранг колоритига ҳам эътибор берамиз. Бинобарин, бундан эстетик завқ оламиз, кўшимча билим, тасаввурлар ҳосил қиламиз.

Халқаро даражадаги кўргазмага қўйилган кўпгина суратлар томошабинларни маънавий, эстетик жиҳатдан бойитиши билан бирга, турли халқларнинг маданияти ва турмуши билан таништиради, шунингдек, меҳнат ва қаҳрамонликка илҳомлантирди. Бу ерда шуни таъкидлаб ўтиш керакки, илғор дунёқараш позициясида турувчи рассомлар яратган асар инсон ҳаётига катта таъсир кўрсатиши мумкин. Шу маънода, санъат борлиқни, инсон меҳнати ва турмушинигина акс эттирибгина қолмай, уларнинг таркиб топишига ҳам таъсир этади, қаҳрамонликка ундайди, кишиларни тўғри йўлга бошлайди.

Санъатнинг, шу жумладан, тасвирий санъатнинг (рангтасвир санъати, ҳайкалтарошлик) энг муҳим хусусиятларидан бири шундаки, у ҳаётни акс эттиради, дунёни билишда инсонга ёрдам беради, уни ғоявий ва эстетик жиҳатдан тарбиялайди. Тасвирий санъат асарлари инсон учун битмас-туганмас маънавий бойликдир.

Таянч иборалар: архиология, тошдаги тасвир, Ўрта аср, дастгоҳли рангтасвир, деворий расм, Уйғониш даври, санъат, Рафаэл.

Саволлар:

- 1. Композиция фани нимани ўргатади?*
- 2. Илк дастгоҳли рангтасвир қаерларга шиланган?*
- 3. Дастгоҳли рангтасвир санъати қандай турларга бўлинади?*
- 4. Дастгоҳли рангтасвир композицияси қаерга шиланади?*
- 5. Дастгоҳли рангтасвир ривожига кимлар ҳисса қўшди?*
- 6. Уйғониш даври рассомлари кимлар?*
- 7. Ўзбекистонда қаерларда деворий расмлар бажарилган?*
- 8. Ўзбек дастгоҳли рассомлари кимлар?*